

Tohtpits pole tohust pits

Jane Jõgi

Foto 1. Tohtpitsivõrk tikandiga. Valmistanud Jane Jõgi, motiivid pärinevad võrkpitsilt VM 3211. Jane Jõgi foto.

Resümee

Tohtpits on Eesti nõelapits, mis sarnaneb struktuuriliselt ülejäänud Euroopa nõelapitsiga. Ühesugused on kasutatavad pisted, ka tikkimismaterjalis võib leida sarnasusi, erinevusi leidub mõnes valmistusetapis ja alusmaterjalis, millele pingutatakse pitsile kuju andev kontuurniit. Kui traditsiooniliselt pingutatakse kontuurniit tugevale riidele või vanal ajal ka pärgamendile, siis Eestis kasutati alusmaterjaliks kasetohuriba, sellest on tohtpits saanud ka oma nime. Mul puuduvad andmed, et sellist alusmaterjali oleks mujal nõelapitsi valmistamiseks kasutatud.

Erisugustest pitsipistetest on tohtpitsi tikkimisel kasutatud sämppestet ja keeruga sämppestet. Lihtne geomeetriline muster moodustub tihedate sämppestete vahele jäetud augukestest. Teistest tohtpitsidest eristub tohtpitsivõrk – kahekaupa tikitud sämppestetest võrguline materjal, mida kaunistati eelpistetikandiga. Tohtpitsi tikanditele on iseloomulikud geomeetrilised ringselt tikitud motiivid, mille valmistamiseks on kasutatud nii valget kui punast niiti.

Tohtpits ei ole kuigivõrd tuntud tehnika. Selle kunagist levikuala ega kasutust pole Eestis põhjalikumalt uuritud. Kuna ilmunud pole süsteemseid valmistusjuhendeid, tunnevad väga vähesed selle valmistusviisi ning oskavad tehnikat eristada teistest visuaalselt sarnastest tehnikatest (nt heegelpits või võrkpits). Mul on tohupitsivalmistajana käeline kogemus ning olen läbi katsetanud mitmeid materjale ja tehnilisi võtteid. Tänu sellele oskan uurijana muuseumiesemete vaatlusel märgata tehnilisi nüansse ning leida neile põhjendusi.

Võtmesõnad: tohtpits, nõelapits, etnograafiline nõelapits Eestis, tohtpitsivõrk

Sissejuhatus

Nõelapitsil on Euroopas aukartustäratav ajalugu. Vanimad meie aegadeni säilinud nõelapitsid pärinevad keskajast. Tolleaegsed pitsikeskused olid seotud kloostritega ja suuremad pitsitööd valmisid liturgiliste rõivaste ja tekstiilide kaunistamiseks. (Powys 1953: 43.)

Nõelapitsi ajaloo alguses kasutatav tehnoloogia oli segu pilutikandist, ažuursest tikandist ja võrkpitsist. Pits tikiti otse tekstiili külge, see oli ääristuseks ja kangal oleva tikandi jätkuks.

Pitsi struktuur muutus, kui seda õpiti valmistama tekstiilist eraldiseisvana. Nüüd oli see ajutise alusmaterjali külge kinnitatud vaid kontuurniidi abil ja seda iseloomustati itaaliakeelse väljendiga *punto in aria* ehk pisted õhus, õhku. (Campbell Preston 1938: 5; Varma 1930: 5; Talts 2014: 110.) Pisted tikiti üle abilõnga üksteise kõrvale ja rea lõpus kinnitati motiivi ääristava kontuurniidi külge. Ühest motiiviservast teise liikudes moodustusid uued read, mis sidusid omavahel ka abilõnga ja eelmise rea pisteid. Tikkimispiistetena kasutati mitmesuguseid nn pitsipisteid, mis olid tuletised sämppestest. (Campbell Preston 1938: 162; Varma 1930: 65.) Kontuurlõngade kinnitamiseks ja mustri märkimiseks oli vajalik alusmaterjal, selleks võis vanemal ajal olla pärgament, hiljem jäik linane riie, paber või mõlemad (Powys 1953: 162; Käsitöö 1987: 61). Kindlasti võime nii Eesti kui ka Euroopa pitsiajaloo rääkida eraldi linnamoest ja talurahvariitusest. ERMis teadaolevaid tohtpitsiga esemeid vaadeldes võib järeldada, et need on tõenäoliselt kuulunud talunaiste rõivastusse.

Selle kohta, millal hakati Eestis tohtpitsi valmistama, andmed puuduvad. Uurimuses esitletud tohtpitsi näiteid võiks ka iseloomustada väljendiga *punto in aria*, need on tikitud tekstiilist eraldiseisvana, toetudes kasetohuribale pingutatud kontuurniitidele. Eesti rahvarõivaste hulgas pole teada esemenäidiseid, kus tohtpitsi oleks tikitud otse tekstiili külge või tekstiilil oleva tikandi jätkuna. Kas võib sellest järeldada, et meieni jõudis nõelapitsitehnika hetkel, mil see oli arenenud eraldiseisvaks? See võis juhtuda 16.–17. sajandil (Powys 1953: 9).

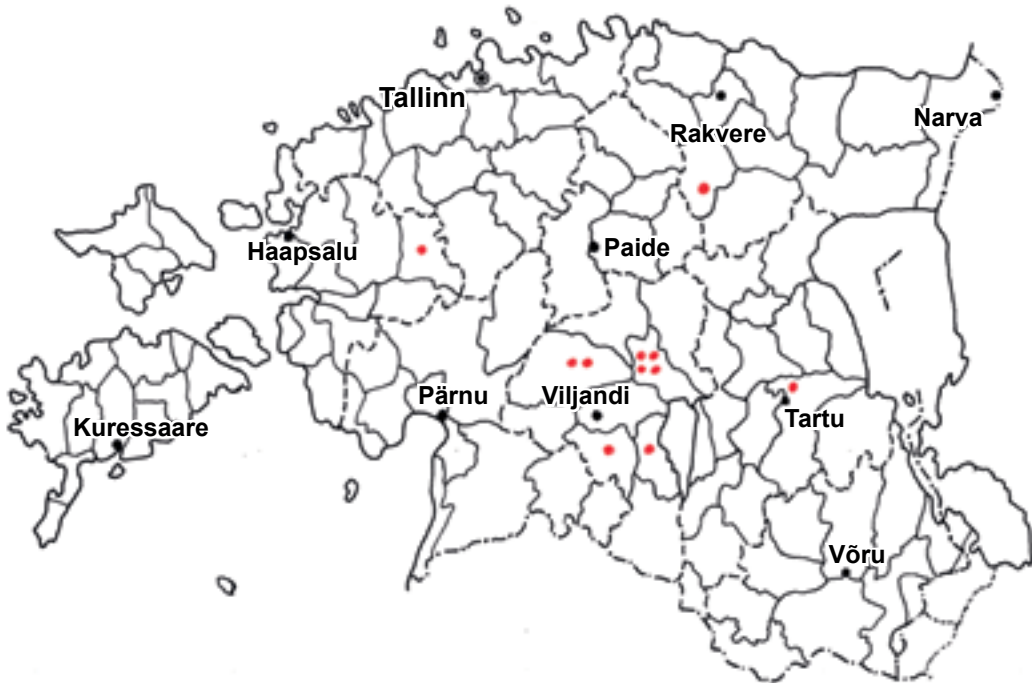
Tohtpits on unustatud pits, tänapäeval ei ole enam selle pärandoskusest valmistajaid. Artikli eesmärk on anda ülevaade tohtpitside kohta leiduvast kirjallikust ja visuaalsest materjalist, millele toetudes olen rekonstrueerinud muuseumites teadaolevate tohtpitside tehnoloogiad ning rakendanud neid tohtpitsi taasvalmistamiseks. Uurimistöö käigus täiendasin terminoloogiat ning arendasin tohtpitside osas edasi Eesti etnograafiliste pitside liigitust, mille esitas etnograaf Helmi Kurrik oma uurimustöös „Eesti pitsid“ (1931).

Varasem uurimislugu

Tohtpitsi iseseisva uurimisteenamana käsitlevad kirjutised kahjuks puuduvad. Ilmunud on üldisi viiteid tehnika iseloomustamiseks ja selle kasutusvaldkonna kirjeldamiseks seoses eesti rahvarõivaste valmistamisega.

Vanim ja informatiivseim kirjalik allikas on Kurriku uurimuslik töö „Eesti pitsid“, mis ilmus 1931. aastal. Teiste etnograafiliste pitside seas kirjeldatakse seal ka tohtpitsi. Esitatud on tohtpitsivõrgu tööjoonis, viidatud on viiele ERMis asuvalle tohtpitsile, kaht neist on illustreeritud fotoga. Samuti leidub foto tohuribal olevast tööproovist. Uurimuses sisaldub kontuurkaart, kus on skemaatiliselt kirjeldatud tohtpitsi levik (vt joonis 1). Pole teada, kas kaardil leiduvad 12 täppi tähistavad tol ajal ERMi kogusse kuulunud tohtpitsiesemeid või on täpitades märgitud pitsi oletatav levikuala. Kuid kindlasti lubab kaart meil aimata tohtpitsi kunagist laiemat tuntust.

Pitsivalmistamise seisukohalt püstitab uurimus mõned küsimused. Kurrik esitleb tohtpitsivõrgust valmistatud tikitud pitse tohtpitsi põhirühmast eraldi, nimetades neid *võrkpitsi jäljendiks õmmeldud sõlmega* ja väites: *Pitsi valmistamisviisi kohta puuduvad andmed. Meie ei tea, kas ta on õmmeldud nööelaga ümber sukavarda, kas kõval alusel nagu tohtpits või mõnel muul*

Joonis 1. Tohtpitsi leviala. Joonise koostamisel on aluseks võetud Helmi Kurriku joonis (1931: 106). Jane Jõgi joonis.

viisil (Kurrik 1931: 115). Pärast tööproovide valmistamist kolmest sellisest pitsivõrgust usun siiski, et neid on kõige mõistlikum valmistada alusele kinnitatuna – nii nagu teisigi tohtpitse. Ainult Märjamaa pitsiriba puhul (vt foto 3) võib tekkida kahtlusi, et see võib olla valmistatud mingit muud meetodit kasutades, nimelt on selle pitsi servast puudu kontuurniit. Alusmaterjalile kinnitatud pingutatud kontuurniit jääb tavaliselt pitsi valmimisel pitsi sisse peitu – see tugevdab pitsi serva ja teeb lihtsamaks selle hilisema õblemise tekstiili külge. Selliste kontuurniitide olemasolu on üheks tunnuseks, et tegu on tohtpitsiga. Võimalik, et Märjamaa pitsi puhul on kontuurniit hiljem servast välja tõmmatud, selline teguviis andis kitsale võrguribale elastsuse ja õhulisuse.

1938. aastal ilmus Helmi Kurriku kaunis ja põhjalik raamat „Eesti rahvarõivad“. Selles leidub väike lõik ka tohtpitsi (raamatus nõelapitsi) kohta. Mõne lausega on tutvustatud valmistusviisi ja mainitud, et nõelapits on eriti tuntud Viljandimaa tanupitsina. Raamatus leidub foto Kolga-Jaani tanust (vt foto 5) ja tööjoonis (vt joonis 4), mis peaks selgitama pitsipiste tikkimist. Joonisel olev piste on keeruga sämppiste ja seda saaks kasutada, kui sooviks valmistada muuseumis säilitatavat tohtpitsi tööproovi (vt foto 6), kahjuks Kolga-Jaani tanupitsi valmistamiseks see ei sobi.

1957. aastal ilmus teos „Eesti rahvarõivad“, mille toimetaja oli etnograaf Harri Moora. Nõelapitsi tutvustamiseks on kasutatud eelmisest teosest pärit joonist (Kurrik 1938: 23) ja lühidalt iseloomustatud pitsi valmistusviisi. Pitsi kasutusala kirjeldatakse nii: */---/ Pärnu-Jaagupi naise särgil on kasutatud nõelapitsi allääres, küljeõmbluste vahel, kolmnurksete kiiludena* (Moora 1957: 235).

1965. aastal ilmus pildialbum „Eesti pitsid“, autoriks Kalju Konsin. Napis eessõnas on kõik tohtpitsid ja -võrgud ühise nimetuse all *nõelapitsid*. Fotodena on tutvustuseks kolm tohtpitsi – ERM 2082, ERM 14095 ja ERM A 446:1112.

Ülevaade tohtpitsiga esemetest ERMis

ERMi tekstiilihoidlas olid enne selle ümberkolimisest tingitud ajutist sulgemist 2015. aastal kasutada tehnoloogiapõhised kohakartoteegikaardid, nende andmetel on tohtpitse 12. Ilmselt pole see täpne arv, kuid annab ettekujutuse, millises mahus tohtpitsiga esemeid olla võiks. Kartoteegikaartidele tuginedes sain ülevaate järgmistest esemetest:

ERM 2082 – Põll Viljandi kihelkonnast. Valmistas Marie Tõllassepp. Ese on muuseumisse kogutud 1911. aastal, oli siis 80 aastat vana. Põlle alläär on kaunistatud valge tohtpitsist võrguga, eelpistetikand punasest „maagelõngast“.

Foto 2. Detail eelpool kirjeldatud põlle rekonstruktsioonist. Valmistas Jane Jõgi. *Jane Jõgi foto.*

ERM 11665 – Käised, Märjamaa khk. Kogutud 1930. aastal 120 aasta vanusena, rinnalõhik ääristatud valge, tohtpitsivõrgust ribaga.

ERM 13533 a – Pitsiriba, Suure-Jaani khk. Kogutud 1913. aastal, oli siis 75 aastat vana. Tohtpitsivõrk, kaunistatud valge eelpistetikandiga.

ERM 14095 – Tanu Kolga-Jaanist. Kogutud 1853. aastal, oli siis 60 aastat vana. Äärepitsiks tohtpits, valmistatud ilmselt tihe-
das sämppistes.

ERM A 354: 6 – Tööproov kasetohul Paistu kihelkonnast Holstrest, valmistas Mari Kõpp. Koguti 1928. aastal. Tundub, et valmistamisel on kasutatud kahe keeruga sämppistet. Oletan, et tegu on tööprooviga, sellele viitab robustne tehnika, korrapära puudumine mustriis, ning tohuriba pikkus, mis jääb alla 10 cm. Kommentaaridesse on lisatud ka detailne valmistamisjuhised:

Toorele kasetohule, mis pitsilaiusest üle ulatub, kinnitatakse kõigepealt mõlemast äärest kõva linane niit pitsi pikkuseks. Ääreniit jääb tohu peale, teise niidiga kinnitatakse see tohust läbipistes. Ühest otsast hakatakse pitsi

Foto 3. Käised Märjamaa kihelkonnast, fotol on detail rinnalõhiku ääristusest. *ERMi foto.*

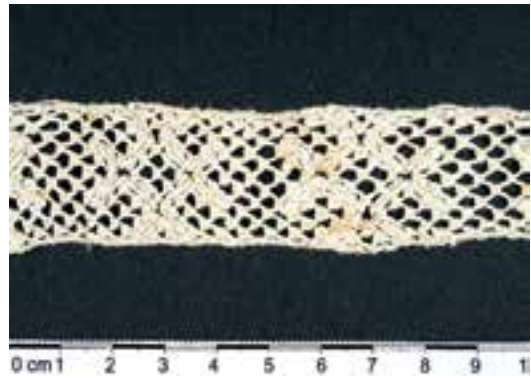

Foto 4. Pitsiriba Suure-Jaani kihelkonnast. *ERMi foto.*

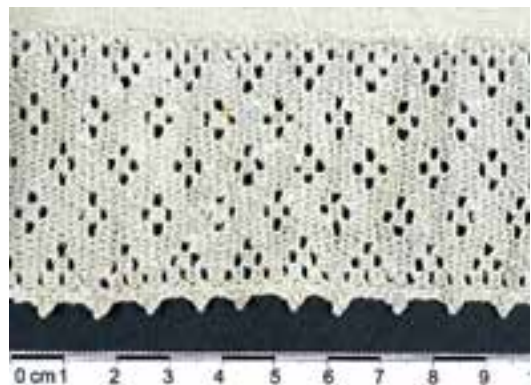

Foto 5. Tanu äärepits Kolga-Jaani kihelkonnast. *ERMi foto.*

Tohtpits pole tohust pits

õmblema, tõmmates eriti sirge niidi mõlema ääre- niidi vahele, tagasi tülles õmmeldakse sirge niidi külge silmad. Teises reas ei tehta silmi vaid mässitakse niit ümber eelmise rea. Silmi võib teha tihedamalt ehk hõredamalt, sellega soovitud kirja moodustades. Kui pits valmis, lõigatakse niit, millega ääreniidid tohu külge kinnitatud said, lahti, vabastades sellega pitsi tohu poolt.

Foto 6. Tööproov kasetohul. ERMi foto.

Lisaks veel kommentaarid ERMi tul-meraamatutes:

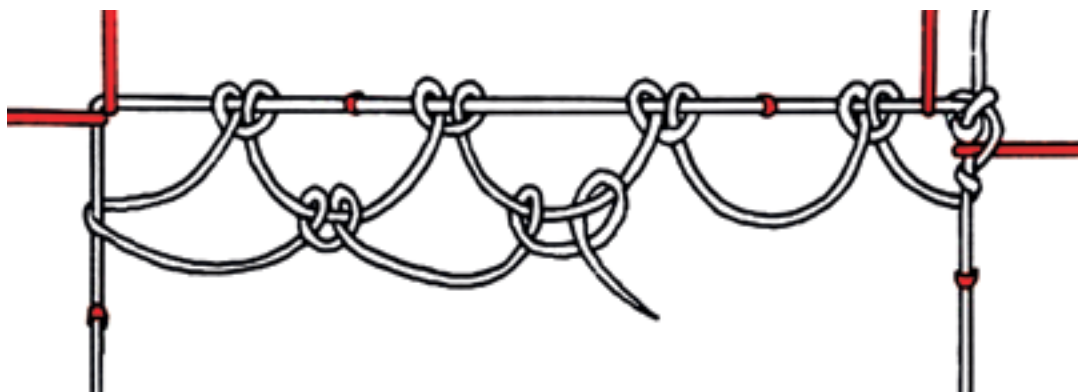
ERM 7717 – Tarvastu khk, kogutud 1912. aastal: *Heegeldamist vanasti ei tuntud, umbes 40 aasta eest õppisid eestlased heegeldama. Pitse valmistati varem küll, kuid lihtõmblusnõelaga kasetohu peale või pulkade abil.*

ERM 13533 b – Tohupitsiriba, Suure-Jaani khk, kogutud 1913. aastal, punase-sinise-valgekirju.

ERM 7771 – Ese arvati 1952. aastal kogust välja. Pits on 5 cm lai ja 78 cm pikk. Kommentaar: *Linikurätil mida noorikud vanaste laulatusele minnes kaelas kandsid oli see pits ääres. Ta on õmbluse nõelaga kasetohu peale õmmeldud.*

Kaht viimati nimetatud eset muuseumis enam pole, kuid kommentaarides mainitud vihjed mitmevärvilisusele ja uuele kasutuslale linikurätil võiks meid teha tähelepanelikumaks vastava kirjeldusega pitse või esemeid vaadeldes.

Põhjusi, miks tohtpitsist esemeid on nii vähe muuseumi jõudnud, võib olla erinevaid. Tohtpitsi valmistamine on aja- ja töömahukas. Mitmete esemete pärinemine 19. sajandi algusest lubab tehnika arvata meie vanimate pitsitehnikate hulka. Aja jooksul lisandusid uued pitsitehnikad ja tohtpits jäeti kõrvale. Kui 20. sajandi alguses kõlasid ajalehtedes üleskutsed, mis kutsusid annetama esemeid ERMi jaoks, ei pruukinud enam tohtpitsist esemeid alles olla. Kurrik (1931: 88), pidades silmas küll kõiki eesti pitse üldiselt, toob välja võimaliku põhjuse: *Täiesti arenenud stiil ja traditsioon lubavad oletada pitsi pikemat arenemiskäiku Eestis. Kuna ta loodi aga enesele, oma tarbeks, kadus ta kohati niisama jäljetult nagu rahvariiegi, millega oli lähedalt seotud, suutmata nii välja areneda iseseisva tööstusharuna.*

Joonis 2. Kahekaupa rühmitatud sämppistid. Jane Jõgi joonis.

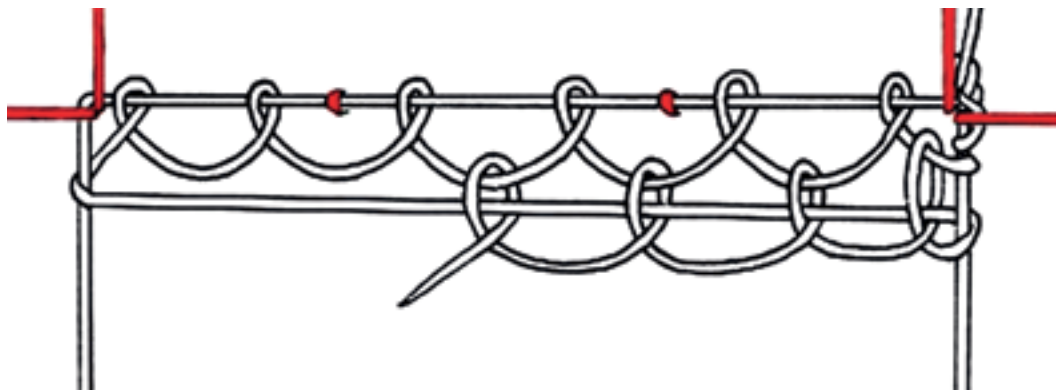
Tohtpitsi mõiste, liigitus ja tunnused

Arvatavasti on tohtpitsi mõiste terminina esmakordselt kirja pannud Kurrik (1931). Sama nimetust võib kohata mitmetel ERMi kohakartoteegi kaartidel. Tegelikult pole meil kindlaid andmeid, kas nii nimetasid pitsi ka selle valmistajad ja kasutajad, sest varasemad kirjapanekud muuseumi kogumisraamatutes on ebamäärased, kasutatud on näiteks pikemaid kirjeldusi nagu *kasetohu peal valmistatud pits* (ERM 7717; ERM 7771). Hilisemates kirjandusallikates on kasutatud väljendit *nõelapits* (Kurrik 1938; Konsin 1967). Kuna kõige põhjalikumalt käsitleb pitsi Kurriku uurimus (1931), pean õigustatuks kasutada sealt pärinevat terminit *tohtpits*. Oli vaja leida ka eraldi väljend, et tähistada tohtpitsiliiki, mille ühtlane võrguline kude kaunistati eelpistetikandist motiividega. Lähtudes samast valmistustehnikast ja soovist viidata võrgulisusele, tundub sobivaim nimetus *tohtpitsvõrk*. Sellise pistega nõelapitsipinna rahvusvaheline nimetus on *Double Brussels* (Holms 1991: 11), kuid et meie tohtpitsi tehnika veidi erineb üldtuntust, ei tahaks neid kaht võrdsustada.

Võttes aluseks Kurriku 1931. aastal valminud uurimuse, võiksime Eesti etnograafilised pitsid jagada kahte rühma:

1. pitsid, mis koostatakse kõrvuti rippuvatest niitidest – sõlp pits ja niilspits;
2. pitsid, mis kootakse ühe läbijooksva niidiga ridade kaupa, mitmesugustes tehnikates – võrkpits, tohtpits, heegelpits, kootud pits (Kurrik 1931: 89).

ERMis leiduvate esemenäidiste põhjal võiks tohtpitsid omakorda jagada kolme alarühma. Kõigi nõelumiseks on kasutatud kodus kedratud valget

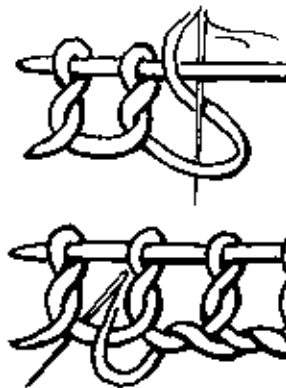

Joonis 3. Sämppestid. Jane Jõgi joonis.

linast niiti ning valmistusviisilt on nad üsna ühesugused. Peamine erinevus seisneb tikkimiseks kasutatud pistetes.

1. Tohtpitsivõrk – kasutatud on kahekaupa rühmitatud sämppesteid. Võrgulaadne materjal võib olla kaunistatud tikandiga (ERM 2082, ERM 11665, ERM 13533).
2. Tohtpits, mille tikkimiseks on kasutatud lühikesi sämppesteid. Mustri moodustavad tihedalt tikitud sämppestete vahele jäävad augud (nt ERM 14095).
3. Tohtpits, mille tikkimiseks on kasutatud keeruga sämppesteid, mis erinevalt rühmitatuna moodustavad pitsipinna (ERM A 354: 6).

Tohtpitsivõrk meenutab sõlme ja silma suuruselt meie vanemaid võrkpitse (vt. foto 7). Erinevusena võib esile tuua tohtpitsi serva markeeriva kontuurniidi olemasolu. Kahe pitsi eristamisel tuleb tähelepanu pöörata nn võrgusõlmele: võrkpitsil on see ümmargune, tohtpitsivõrgul (kahest sämppestest koosneval) aga veidi kandiline ja eraldihoidev. Tohtpitsivõrku on sama tülikas harutada kui võrkpitsi, sest tikkimiseks kasutatav sämppiste on oma olemuselt sõlm. Mõlemat võrgulist materjali on kasutatud tikandi alusmaterjalina. Sarnased või samad on ka tikandimotiivid. Eelpistes tikand on valgest linasest niidist, aga leidub ka „maagelõngast“ punast värvi tikandit.

Joonis 4. Keeruga sämppestid. Joonis pärineb H. Kurriku 1938. aastal ilmunud raamatust „Eesti rahvarõivad“.

Foto 7. Võrkpits, VM 2011, E 355.

Tohtpits (vt foto 5) meenutab välimuse poolest pigem heegeldatud pitsi. Ilmselt võib neid omavahel ka segi ajada. Vanad pitsid on ju pulstunud ja lamandunud. Kahtluse korral, eriti kui tegu on muuseumiesemega, ei saa me proovida, kas pits hargneb või mitte (erinevalt tohtpitsist heegelpits hargneb). Tuleb piirduda vaatlusega, vedades nõelaga mööda niiti ja püüdes mõista, kas harutamine oleks võimalik. Tohtpitsil võib tavaliselt märgata külgedel serva sees

kontuurniiti ja kui vaadelda tohtpitsi algust, siis esimene tikandirida on nõelutud pingutatud kontuurniidile, heegelpitsi alguseks on aga ahelsilmuserida.

Euroopas tuntud nõelapitsil moodustub erikujuliselt alusmaterjalile kinnitatud kontuurniidist üksikmotiivi välimine serv. Motiiv tikitakse rida-realt pitsipistetega, vajadusel motiivi servast pisteid kahandades või kasvatades. Kui kontuurniidiga ümbritsetud ala on täidetud, lõigatakse motiiv aluselt lahti ja ühendatakse teiste motiividega pitsiks.

Tohtpitside seas üksikute motiivide ühendamist ei tunta, iga meie tohtpits on valmistatud ühe tervikuna. Tikkimine toimus kindlal laiusel, alusmaterjali servast-serva, igas reas sama arv pisteid. Selliselt valmistatud pitsid on pikad, kitsad ja sirgeservalised. Lihtne korduv geomeetristest motiividest mustrikord võimaldab mustrikorda valmistada n-ö „peast“, seega ilmselt erinevalt Euroopa pitsimeistritest (Powys 1953: 170) kasutati tohtpitsil alusmaterjali vaid pingutusalusena, mustripildi alusele märkimise vajadust polnud.

Tohtpitsi alusmaterjal – toht

ERMis on säilitamisel kasetohuribal tööproov, selle vaatluse põhjal võib kinnitada, et alusmaterjaliks kasutatav tohuriba on lõigatud risti tüvelt, st koorel asetsevad lõved on piki riba. Kontuurniit on kinnitatud tohuriba tumedale, mähapoolsele alusküljele.

Kasetohul oli alusmaterjalina palju eeliseid: see oli alati taluperes kättesaadav ja tasuta, selle töötlemine sobivasse suurusesse oli lihtne. Kui Euroopa pitsimeistrid soovivad heledavärvilise alusmaterjali katta tumeda riide või paberiga (Powys 1953: 122), siis tohtpitsiks kasutatava kasetohu alumine pind on juba looduslikult tumedam ja sobib hästi taustaks valge niidiga tikkimisel. Kindlasti ei tohiks alahinnata tohuriba kvaliteeti. On suur õnnetus,

kui tohuriba pitsivalmistamisel lagunema hakkab. Pooleli oleva pitsiga uuele alusmaterjalile kolimine on äärmiselt ebamugav. Muuseumis oleva tööproovi juurde kuuluvas kommentaaris on mainitud, et kasutada tuleks toorest kasetohtu (ERM A 354:6). Tohtpitsi jaoks tohu hankimisel tuleb silmas pidada vajamineva tohutüki kuju ja suurust. Pikk kitsas riba peaks olema kavandata-vast pitsist sentimeetri võrra pikem ja paari sentimeetri võrra laiem.

Andres Rattasepp on oma magistritöös „Kasetohust punutud eesti märs-side tehnoloogilised eripärad, valmistamine ning tänapäevased rakendamis-võimalused“ kirjeldanud kasetohu võtmist tohupunumise tarbeks. Usun, et kõiki tema sellekohaseid tähelepanekuid on arukas arvestada ka tohupitsi jaoks tohu hankimisel.

Tohu omaduste määramiseks tuleb võtta prooviks kitsas riba ja vaadata kõigepealt selle mähapoolse külje värvust. Parimate omadustega toht on kol-lane. Kui toht on punane, tumepruun või neile lähedast tooni, siis ta kuivab liiga kiiresti, on rabe. /---/ Löved ei tohi olla väga laiad ja sügavad ning piki löve tohtu painutades ei tohi toht mõraneda. Jälgida tuleb ka kihistumist, liiga õhukesteks kihtideks lõhenev toht ei pruugi samuti tööks sobida. /---/

Kasetohtu võib hoiustada mitmeid aastaid, kuid 1–3 aasta jooksul tohu elastsus väheneb, toht kuivab lõpuks ikkagi üle ja muutub hapraks ning sellega töötada on väga keeruline. Vähenenud elastsusega tohtu võib leotada soojas vees (Rattasepp 2014: 41, 44).

Kokkuvõte

1931. aastal ilmus Helmi Kurrikul uurimustöö „Eesti pitsid“. Selles leidub ülevaade ka Eesti vanimate pitsitehnika hulka kuuluva tohtpitsi kohta. Euroopas nõelapitsi nime all tuntud tehnika on siin oma nime saanud alusmaterjali järgi: kui Euroopas kasutati nõelapitsi alusmaterjalina pärgamenti, paberit, tugevamat linast riiet vms, siis Eestis kasetohtu. Kahjuks on muuseumisse jõudnud vähe selle pitsiga kaunistatud esemeid, nende põhjal võime vaid oletada, et peamiselt on tohtpitsiga kaunistatud põllesid ja tanusid. Suur osa muuseumisse jõudnud esemetest pärineb 19. sajandi algupoolest. Kurriku koostatud esemeleipõhisel kaardil (1931) on näha, et tohtpitsi on esinenud vähemalt neljas maakonnas. Kuid me ei tea, mis ajast alates tohtpitsi Eestis kasutatud on ning millistes Eesti piirkondades seda tehnikat tunti.

Tohtpitsi mustriks on lihtsad geomeetrilised motiivid. Pitsi valmistamiseks ei vajatud tööjoonist ja kogu pits tikiti korduva mustrina, ühe kontuurniidi sisse. Pitsid olid pikad ja kitsad, seega vajasis nad pingutamiseks samakujulist alusmaterjali. Selleks sobis hästi kase küljest rebitud tohuriba, mida oli kerge hankida ning mis oli piisavalt elastne ja vastupidav. Tikkimismaterjalina kasu-tati käsitsi kedratud valget linast niiti. Väheste säilinud muuseumiesemete

põhjal võime järeldada, et pitsipistetest tunti ja kasutati siin sämppestet ja keeruga sämppestet. Tihedaid sämppestepindu osati täiendada augukestega, samuti osati valmistada sämppestetest võrgutaolist materjali, mida täiendati eelpistetikandiga. Tohtpits on praegu unustatud pits, selle pitsi pärandoskuse valmistajaid enam pole, kirjalikke allikaid tehnika kohta on vähe ning kohati on need ka segadust tekitavad. Loodetavasti on käesolevas artiklis esitatud tohtpitsi kirjeldustest abi neil, kes puutuvad kokku vanade tekstiilidega ja vajavad nõuandeid tohtpitsi äratundmiseks.

Addendum

Tohtpitsi uurijale pakuvad muuseumikogud veel palju avastamisväärsset. Ka käesoleva artikli valmimisel oli toredaks üllatuseks saada artikli retsensendilt lisakommentaari, milles kirjeldatakse kogemusi Valjala tanu rekonstrueerimisest (ERM 11450). Tähelepanekud viitavad, et väga ilusat tohtpitsi võib leiduda ka Saaremaa tanudel. Seda toetab ka retsensendi leitud viide raamatust „Eesti rahvarõivad“ (Kurrik 1938: 20): *Pitspiste: Ida-Saaremaa ja Põhja-Viljandimaa tanudel*. Kuigi artikli kirjutamise ajal on ERMi kogud suletud ja väidet pole võimalik täpsustada, võib suure tõenäosusega artiklis leiduval kontuurkaardil ka Saaremaale tohtpitsi märkiva täpi joonistada.

Jane Jõgi (sündinud 1971), lõpetas 1990 aastal Räpina Kõrgema Aianduskooli aianduse erialal, seejärel töötas floristina. 2010. aastal asus õppima TÜ VKA rahvusliku tekstiili erialale ja peale lõpetamist jätkas magistriõpinguid samas pärandtehnoloogia õppekaval. On pühendunud vanade pitsiliste materjalide uurimisele. Tema 2016. aastal kaitsitud magistritöö käsitleb tülltikandi tehnilist teostust ja arengut 19. sajandi Eestis.

Allikad

- Campbell Preston**, Doris 1938. *Needle-Made Laces and Net Embroideries*. New York: Dover Publications Inc.
- Holms**, Doreen 1991. *Needlepoint Lace: Designs from Countryside*. London: B. T. Batsford.
- Konsin**, Kalju 1967. *Eesti pitsid*. Tallinn: Kunst.
- Kurrik**, Helmi 1931. Eesti pitsid. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 87–119.
- Kurrik**, Helmi 1938. *Eesti rahvarõivad*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Käsitöö 1987 = Pits. – *Käsitöö. Tehnikaid ja töövõtteid* 22, 61–75.
- Moora**, Harri 1957. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Piiri**, Reet 2014. *Vana-Tartumaa rahvarõivad*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Powys**, Marian 1953. *Lace and Lace Making*. Mineola, New York: Dover Publications.
- Talts**, Eeva 2014. Pitsid. – *Eesti käsitöö käsiraamat*. Toim. Elisabeth Israel. Tallinn: Pegasus, 96–135.
- Varma**, Anni 1930. *Õmblustööde tehnika I*. Tallinn: Haridus- ja sotsiaalministeeriumi väljaanne.

Käsitöökirjalised allikad

Rattasepp, Andres 2014. *Kasetohust punutud eesti märsside tehnoloogilised eripärad, valmistamine ning tänapäevased rakendamisvõimalused*. Magistritöö. Viljandi: TÜ VKA rahvusliku käsitöö osakond. Käsitöö TÕ VKA raamatukogus.

Esemelised ja arhiiviallikad

- ERM 2082. Põll, Viljandi khk.
- ERM 7717. Kommentaar, Tarvastu khk.
- ERM 7771. Kommentaar.
- ERM11665. Käised, Märjamaa khk.
- ERM 13533a. Pitsiriba, Suure-Jaani khk.
- ERM 14095. Tanu, Kolga-Jaani khk.
- ERM 13533 b. Kommentaar tohupitsiribale, Suure-Jaani khk.
- ERM A 354:6. Kasetohuga tööproov ja kommentaar, Paistu khk.
- ERM A 446:1112. Tohtpits.
- VM 2011 E355. Võrkpits.
- Kasutatud lühendid**
- ERM – Eesti Rahva Muuseum
- VM – Viljandi Muuseum
- khk – kihelkond

Birch bark lace is not lace made of birch bark

Abstract

Birch bark lace is Estonian needle lace. Structurally it resembles needle lace as it is known elsewhere in Europe. It uses the same stitches and there are similarities in the material used in the embroidery. However, the technology employed is unique in certain remarkable respects – it has adapted to local needs and possibilities. Whereas traditionally contour thread was tightened onto a strong textile, or in earlier times also onto parchment, in Estonia a strip of birch bark was used as a base material instead. Birch bark has many advantages as a base material: it was always available on farms and cost nothing; also, it was easy to process into a suitable size. While European lace makers were forced to cover a light-coloured base material with a dark textile or paper, the lower surface of the birch bark used for making lace was naturally darker and as such provided a suitable background for the white thread. Birch bark also gave this type of lace its name – birch bark lace.

Birch bark lace is characterised by a simple geometric pattern. The joining of various motifs is not used in the birch bark lace technique. To the best of our knowledge, birch bark lace was embroidered in one piece between contour threads. Of the various lace stitches, birch bark lace uses the buttonhole stitch and twisted buttonhole stitch. The pattern is formed from the holes left between tight buttonhole stitches. Birch bark lace net differs from other birch bark laces for its net-like material of paired buttonhole stitches that could be decorated with running stitch embroidery. Ornaments are characterised by geometrical motifs that can be stitched with either white or red thread.

The birch bark lace technique is not particularly well known in Estonia. No distinctive surveys have been published, but birch bark lace has been comparatively discussed alongside other lace techniques used in Estonia or introduced with a brief overview in descriptions of how to make national costumes. Hence, neither the region where it was once used nor its uses are known. The problem is that Estonian language literature has never given accounts of systematic instructions on how to use the technique. Therefore, there are few experts who are familiar with the techniques of making birch bark lace and who can distinguish objects in this technique from other museum textiles. Birch bark lace may, depending on the stitches used, be visually similar to crochet lace or filet lace. For this reason, it is possible that our museums hold more objects decorated with birch bark lace than we are currently aware. This article provides an overview of the objects decorated with birch bark lace identified in the collections of the Estonian National Museum and describes three birch bark lace techniques.

Key words: birch bark lace, needle lace, ethnographic needle lace in Estonia, birch bark lace net